

Joanna Dominiak, Barbara Konecka-Szydłowska

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
dominiak@amu.edu.pl, bako@amu.edu.pl*

Wpływ kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych. Przykład Wielkopolski

Zarys treści: Celem artykułu jest próba identyfikacji wpływu kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych. Badanie prowadzono na przykładzie województwa wielkopolskiego w układzie obszarów wzrostu i obszarów stagnacji społeczno-gospodarczej. Zbadano reprezentatywną grupę 1988 gospodarstw domowych (w tym 1510 na obszarach wzrostu i 478 na obszarach stagnacji) pod względem: zmian poziomu bezrobocia członków gospodarstw domowych, zmian poziomu i struktury dochodów oraz wydatków bieżących ponoszonych przez gospodarstwa domowe w dobie kryzysu, zmian poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w dobie kryzysu, zmian w zakresie spędzania czasu wolnego i wyjazdów wakacyjnych gospodarstw domowych i zmian kierunków zachowań prorodzinnych gospodarstw domowych w dobie kryzysu. Artykuł dotyczy badań gospodarstw domowych w dobie kryzysu prowadzonych w ramach projektu badawczego „Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (N N306 791940). Projekt był realizowany przez Zespół Badawczy Pracowników Zakładu Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej.

Słowa kluczowe: kryzys gospodarczy, gospodarstwa domowe, Wielkopolska

Wstęp

Kryzys gospodarczy zapoczątkowany pod koniec pierwszej dekady XXI w. załamaniem się rynków hipotecznych w Stanach Zjednoczonych dotknął także polskiej gospodarki, która jest silnie uzależniona od procesów dokonujących się w skali globalnej (Gorzelał 2009). Okres spowolnienia gospodarczego, w który Polska i polskie regiony weszły w 2009 r., był po raz pierwszy w tak istotny sposób uwarunkowany czynnikami zewnętrznymi, ukazując wpływ globalizacji na funkcjonowanie poszczególnych państw i uwidaczniając regionalne zróżnicowania w tym zakresie (Rybiński 2007, Ágh, Kis-Varga (red.) 2009, Gorzelał 2009, Gowan

2009, Stiglitz 2009). Spowolnienie gospodarcze, mimo że nie odczuwane w Polsce tak silnie jak w innych krajach europejskich, wpłynęło na zmiany zachowań zarówno firm, jak i gospodarstw domowych.

Oslabienie koniunktury gospodarczej powoduje zmiany w poziomie zatrudnienia i płac, oznaczając dla gospodarstw domowych spadek dochodów, a w skrajnych wypadkach także całkowitą utratę dotychczasowych źródeł utrzymania. Wzrost zagrożenia utratą pracy lub obniżeniem wysokości dochodów wpływa destabilizująco na poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarstw domowych, co z kolei znajduje bezpośrednie przełożenie w zachowaniach nabywczych gospodarstw domowych na rynku dóbr i usług (Zalega 2012b). Zmianom ulegają między innymi struktura wydatków, formy spędzania czasu wolnego czy zachowania prorodzinne.

Oddziaływania negatywnych procesów i przemian gospodarczych przeniknęły do różnych aspektów determinujących warunki do prowadzenia działalności gospodarczej oraz jakość życia ludności także w granicach Wielkopolski. Wobec szeroko zakrojonej dyskusji oraz wyników raportów i analiz ukazujących konsekwencje kryzysu finansowego i ekonomicznego w różnych skalach i na różnych poziomach przestrzennych, istotna i zasadna wydaje się konieczność zdiagnozowania wpływu kryzysu (spowolnienia gospodarczego) na sytuację gospodarstw domowych w województwie wielkopolskim.

Problematyka oddziaływania kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych po 2008 r. podejmowana jest zarówno w publikacjach naukowych (w pracach empirycznych i teoretycznych), jak i w opracowaniach Głównego Urzędu Statystycznego i innych instytucji badających zmiany poziomu koniunktury gospodarczej. Przykładem pracy teoretycznej jest opracowanie Grzesiuk (2012a), która przedstawia założenia modelu badawczego odnoszącego się do zmian zachowań rynkowych gospodarstw domowych w warunkach spowolnienia gospodarczego. Opracowania empiryczne dotyczą różnych układów przestrzennych i omawiają analizowane zagadnienie w skali krajowej, regionalnej i lokalnej. Na poziomie krajowym problematyka wpływu kryzysu na zachowania gospodarstw domowych poruszana jest między innymi w pracach Dąbrowskiej i in. (2013) poświęconej zmianom konsumpcji gospodarstw domowych, Burlity i in. (2011) badającej reakcję gospodarstw domowych na dekonunkturę czy w opracowaniach GUS-u na temat sytuacji gospodarstw domowych w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych (2013). Przykładami analiz na poziomie regionalnym są między innymi publikacje: Grzesiuk (2012b) i Burlity (2013) na temat zachowań gospodarstw domowych w województwie zachodniopomorskim, Sobczyk (2013) dotycząca zachowań konsumenckich w województwie lubelskim czy Michalskiej (2012) na temat zarządzania budżetami domowymi w warunkach kryzysu w gospodarstwach domowych województwa kujawsko-pomorskiego.

Poziom lokalny reprezentuje opracowanie Zalegi (2012a) dotyczące diagnozy sytuacji materialnej polskich gospodarstw domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego w układzie największych polskich miast, w tym Warszawy i Poznania.

Równocześnie prowadzone są w Polsce badania krótkookresowe zmian koniunktury gospodarczej i poziomu konsumpcji gospodarstw domowych. Analizy

takie wykonują: GUS, Pentor, Ipsos Polska, CBOS, NBP. Metodyka tych badań jest zbliżona i obejmuje wywiady kwestionariuszowe na reprezentatywnej próbie gospodarstw domowych.

Celem artykułu jest próba identyfikacji wpływu kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych. Badanie prowadzono na przykładzie województwa wielkopolskiego w układzie obszarów wzrostu i obszarów stagnacji. Delimitacji obszarów wzrostu i stagnacji w Wielkopolsce w latach 2000–2010 dokonano na podstawie rozkładu wartości wskaźników w ujęciu częściowym i w ujęciu całościowym w ramach pięciu wybranych aspektów rozwoju społeczno-gospodarczego: (1) ludność i osadnictwo, (2) rynek pracy i struktura gospodarki, (3) infrastruktura techniczna i dostępność przestrzenna, (4) sytuacja finansowa i poziom zamożności, (5) innowacyjna gospodarka i otoczenie biznesu (por. Borowczak, Dolata 2014). Obszary wzrostu oznaczają miejsca o relatywnie najwyższym poziomie rozwoju. Charakteryzują się one pozytywnymi tendencjami demograficznymi i wysoką jakością kapitału ludzkiego, wzmocnioną jeszcze możliwością korzystania z usług edukacyjnych na najwyższym poziomie. Rynek pracy tych obszarów cechuje duża różnorodność miejsc pracy i wysoki poziom przedsiębiorczości skutkujący najwyższymi wskaźnikami samozatrudnienia. Uzyskiwane przychody zapewniają dobrą sytuację finansową podmiotom gospodarczym oraz pozwalają na zapewnienie wysokiego poziomu i warunków życia mieszkańców. Obszary stagnacji gospodarczej cechuje relatywnie najniższy poziom rozwoju. Wykazują negatywne tendencje demograficzne przy jednocześnie relatywnie niskim poziomie kapitału ludzkiego, który bardzo często podlega „drenażowi” przez obszary wzrostu. Rynek pracy tych obszarów nierzadko wykazuje cechy rynku monofunkcyjnego i charakteryzuje się wysokim poziomem bezrobocia. Ze względu na relatywnie niską jakość kapitału ludzkiego oraz powszechnie występujące braki infrastrukturalne gospodarka obszarów stagnacji odznacza się niską zdolnością do generowania innowacji oraz niskim poziomem elastyczności, co znajduje potwierdzenie w jej strukturze. Prowadzi to do przegrywania rywalizacji konkurencyjnej i stanowi przyczynę złej sytuacji finansowej podmiotów gospodarczych oraz niskiego poziomu i warunków życia mieszkańców. Do obszarów wzrostu należą miasta na prawach powiatu: Poznań, Kalisz, Leszno, Konin (powiat grodzkie) i powiat poznański (powiat ziemski), a obszarami stagnacji są powiaty ziemskie: kaliski, pleszewski i słupecki (por. ryc. 1).

W układzie wydzielonych obszarów zbadano reprezentatywną grupę gospodarstw domowych pod względem: zmian poziomu bezrobocia członków gospodarstw domowych, zmian poziomu i struktury dochodów oraz wydatków bieżących ponoszonych przez gospodarstwa domowe w dobie kryzysu, zmian poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w dobie kryzysu, zmian w zakresie spędzania czasu wolnego i wyjazdów wakacyjnych gospodarstw domowych i zmian kierunków zachowań prorodzinnych gospodarstw domowych w dobie kryzysu.

Wielkości prób dla oszacowania koniecznej liczby ankiet zostały uzyskane przy założeniu doboru losowego. Podstawą wyboru wielkości próby było wstępne oszacowanie populacji badanych gospodarstw domowych w wybranych jednostkach administracyjnych (wg danych GUS). Objęta badaniem próba gospodarstw

Ryc. 1. Obszary wzrostu i obszary stagnacji gospodarczej w województwie wielkopolskim
Źródło: opracowanie własne.

domowych liczyła łącznie 1988 gospodarstw, w tym 1510 gospodarstw pochodziło z obszarów wzrostu, a 478 z obszarów stagnacji. Badania przeprowadzono w okresie od czerwca do września 2013 r. przy udziale studentów Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych w Poznaniu.

W badaniach bezpośrednich wykorzystano ankietę oraz wywiad pogłębiony (individual in-depth interview), w analizie uzyskanych wyników zastosowano tablice kontyngencji i skonstruowano na ich podstawie wskaźnik Czuprowa.

Artykuł dotyczy badań gospodarstw domowych w dobie kryzysu prowadzonych w ramach projektu badawczego „Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (N N306 791940). Projekt był realizo-

wany przez Zespół Badawczy Pracowników Zakładu Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej.

Charakterystyka gospodarstw domowych

Podstawową jednostką badawczą stosowaną w analizie poziomu i warunków życia ludności jest gospodarstwo domowe. Definicja gospodarstwa domowego według GUS mówi, że gospodarstwo domowe (ang. private household) to zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie się utrzymujących. Objęta badaniem próba 1988 gospodarstw domowych była zróżnicowana ze względu na miejsce zamieszkania, główne źródło utrzymania, wielkość gospodarstwa oraz wykształcenie głowy gospodarstwa domowego.

Ze względu na podstawowe źródło utrzymania na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji dominowały gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy najemnej, które stanowiły odpowiednio 51,0% i 37,0% ogółu gospodarstw domowych. Udział gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek poza rolnictwem był taki sam na obu obszarach i stanowił 21,0%. Na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji relatywnie dużo było gospodarstw utrzymujących się z emerytury, odpowiednio 11,0% i 16,0%. Na obszarach stagnacji duży udział

Tabela 1. Struktura gospodarstw domowych w układzie: obszary wzrostu-obszary stagnacji

Cechy gospodarstw domowych	Obszary wzrostu (%)	Obszary stagnacji (%)
Główne źródło utrzymania		
– praca najemna	51	37
– praca na własny rachunek poza rolnictwem	21	21
– praca na własny rachunek w rolnictwie	5	14
– emerytura	11	16
– renta	5	7
– niezarobkowe źródło utrzymania	7	5
Wielkość gospodarstwa		
– jednoosobowe	13	12
– dwuosobowe	26	29
– trzyosobowe	27	25
– czteroosobowe	23	20
– pięcioosobowe	9	11
– sześciu- i więcej osobowe	2	3
Wykształcenie głowy gospodarstwa domowego		
– podstawowe nieukończone	1	1
– podstawowe ukończone	4	6
– zasadnicze zawodowe	19	23
– średnie zawodowe	19	30
– średnie ogólnokształcące	14	13
– policealne	7	4
– wyższe licencjackie	16	9
– wyższe magisterskie	20	14
Ogółem gospodarstw domowych	1510	478

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

miały gospodarstwa utrzymujące się z pracy na własny rachunek w rolnictwie (14,0%). Na obszarach wzrostu wyższy był w stosunku do obszarów stagnacji udział gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (np. zasiłków dla bezrobotnych), które stanowiły 7,0% ogółu gospodarstw, a na obszarach stagnacji wyższy był udział gospodarstw utrzymujących się z renty – 7,0% (por. tab. 1).

Analiza wielkości gospodarstw pozwala stwierdzić, że na obszarach wzrostu największy udział miały gospodarstwa domowe trzyosobowe (27,0%) i dwuosobowe (26,0%), najmniej było gospodarstw sześciu- i więcej osobowych (2,0%). Na obszarach stagnacji dominowały gospodarstwa dwuosobowe (29,0%) i trzyosobowe (25,0%), ale wyższy, w porównaniu z obszarami wzrostu, był udział gospodarstw wieloosobowych: gospodarstwa pięcioosobowe stanowiły 11,0%, a sześciu- i więcej osobowe – 3,0% ogółu gospodarstw.

Na obszarach wzrostu największą grupę tworzyły gospodarstwa, w których głowa gospodarstwa domowego miała wykształcenie wyższe magisterskie – 20,0% (na obszarach stagnacji 14,0%). Gospodarstwa domowe na obszarach wzrostu cechowały się relatywnie wyższym poziomem wykształcenia, ponieważ wyższy był również udział gospodarstw domowych, których głowa gospodarstwa domowego miała wykształcenie policealne – 7,0% lub wyższe licencjackie – 16,0%, a na obszarach stagnacji odpowiednio 4,0% i 9,0%. Na obszarach stagnacji zdecydowanie dominowały gospodarstwa, w których głowa gospodarstwa domowego miała wykształcenie średnie zawodowe – 30% (na obszarach wzrostu tylko 19,0%).

Poziom bezrobocie

Analizę zmian poziomu bezrobocia gospodarstw domowych w dobie kryzysu prowadzono w odniesieniu do liczby członków gospodarstwa domowego pozostających aktualnie bez pracy, liczby członków gospodarstwa domowego, którzy w okresie 2008–2013 znaleźli lub utracili pracę oraz w aspekcie głównych przyczyn utraty pracy.

Zarówno na obszarach wzrostu, jak i na obszarach stagnacji wśród gospodarstw domowych, gdzie przynajmniej jedna osoba pozostaje aktualnie bez pracy, największy udział miały gospodarstwa domowe, w których tylko jeden członek gospodarstwa pozostawał bez pracy, było to odpowiednio 63,0% i 61,0%. Na obszarach stagnacji wystąpił wyższy odsetek gospodarstw domowych z dwójkiem osób bez pracy – 31,0%, niż na obszarach wzrostu – 27,0%. W pozostałych przypadkach udziały były zbliżone (por. tab. 2). W wewnętrznej strukturze gospodarstw domowych na obszarach wzrostu udział gospodarstw domowych z jedną osobą bezrobotną wahał się od 70,0% w powiecie poznańskim do 52,0% w Kaliszu. W przypadku dwóch osób bezrobotnych udział ten wynosił od 40,0% w Lesznie do 19,0% w powiecie poznańskim. Na obszarach stagnacji udział gospodarstw domowych, w których tylko jeden członek gospodarstwa domowego pozostawał bez pracy, wynosił od 67,0% w powiatach pleszewskim i słupeckim do 54,0% w powiecie kaliskim, gospodarstwa z dwójkiem osób bez pracy stano-

wiły po 33,0% w powiatach kaliskim i słupeckim, w powiecie pleszewskim było to 26,0%.

Pod względem faktu znalezienia lub utraty pracy przez członków gospodarstwa domowego w okresie 2008–2013 widoczne jest zróżnicowanie w układzie: obszary wzrostu–obszary stagnacji. Na obszarach wzrostu udział gospodarstw domowych, w których członek gospodarstwa domowego znalazł pracę, wyniósł 69,0% (563 osoby znalazły pracę), a na obszarach stagnacji – 65,0% (137 osób znalazło pracę), odpowiednio udział gospodarstw domowych, w których ktoś utracił pracę, kształtował się na poziomie 31,0% i 35,0% (por. ryc. 2).

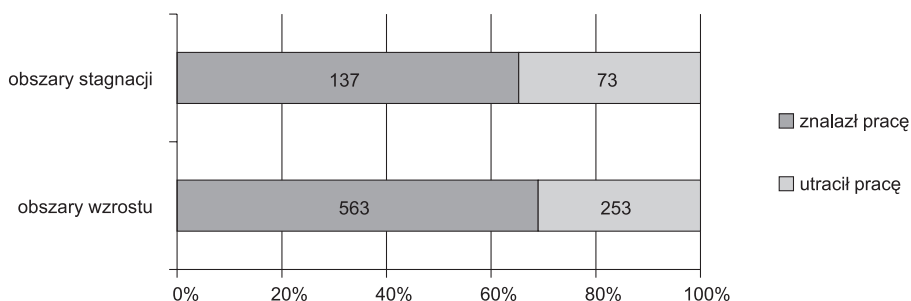
Widoczne jest wewnętrzne zróżnicowanie gospodarstw domowych ze względu na fakt utraty lub znalezienia pracy, zwłaszcza na obszarach wzrostu. Wyższy udział gospodarstw domowych, w których ktoś znalazł pracę, wystąpił w Poznaniu (73%) i Koninie (70%), relatywnie wysoki udział gospodarstw domowych, w których ktoś utracił pracę, odnotowano w Kaliszu (61%) i Lesznie (63%). Na obszarach stagnacji struktura odpowiedzi była zbliżona.

Analiza głównych przyczyn utraty pracy w latach 2008–2013 na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji pozwala stwierdzić, że na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji podstawowym powodem utraty pracy wskazywanym przez respondentów była redukcja etatów (odpowiednio 89 i 24 wskazania). Na obszarach wzrostu do innych często wskazywanych przyczyn zaliczano: przejście na emeryturę i zwolnienie, a na obszarach stagnacji: likwidację zakładu i zmianę pracy na inną. Do powodów utraty pracy, które wymieniane były na obszarach wzrostu, a nie wystąpiły na obszarach stagnacji, zaliczyć można m.in.: zakończe-

Tabela 2. Liczba członków gospodarstwa domowego pozostająca aktualnie bez pracy w układzie: obszary wzrostu–obszary stagnacji

Liczba członków gospodarstwa domowego pozostająca aktualnie bez pracy	Obszary wzrostu (%)	Obszary stagnacji (%)
– jeden	63,0	61,0
– dwóch	27,0	31,0
– trzech	7,0	6,0
– czterech	2,0	1,5
– pięciu	0,5	0,5
– sześciu	0,5	0,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 2. Struktura gospodarstw domowych ze względu na utratę lub znalezienie pracy w latach 2008–2013 w układzie: obszary wzrostu–obszary stagnacji

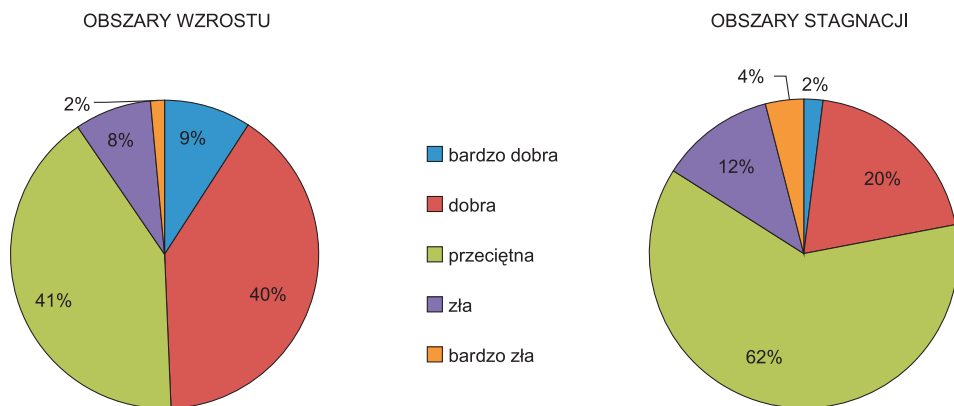
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

nie umowy o pracę, rezygnację z prowadzenia działalności gospodarczej, niskie wynagrodzenie, nieodpowiednie kwalifikacje

Analiza wartości wskaźnika Czuprowa wyprowadzonego z tablic kontyngencji dla pary cech: poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego a znalezienie lub utrata pracy w dobie kryzysu pozwala stwierdzić, że wyższa wartość wskaźnika wystąpiła na obszarach stagnacji – 0,150, przy 0,096 na obszarach wzrostu. Większa wartość wskaźnika wskazuje na wyższy stopień współzależności badanych cech na obszarach stagnacji. Dalsza analiza prowadzi do wniosku, że zarówno na obszarach wzrostu, jak i na obszarach stagnacji największe prawdopodobieństwo utraty pracy cechowało gospodarstwa domowe, w których głowa rodziny miała wykształcenie zasadnicze i średnie zawodowe (wartości prawdopodobieństwa wynoszą od $p = 0,026$ do $p = 0,030$ na obszarach wzrostu i od $p = 0,038$ do $p = 0,042$ na obszarach stagnacji, a dla gospodarstw z wykształceniem wyższym magisterskim odpowiednio tylko $p = 0,020$ i $p = 0,004$). Potwierdza to tezę, że niższy poziom wykształcenia częściej sprzyja większemu bezrobociu (por. Zalega 2012a).

Dochody i wydatki bieżące

Na obszarach wzrostu niemal połowa badanych gospodarstw domowych oceniła swoją sytuację materialną dobrze (40%) lub bardzo dobrze (9%). Jako przeciętną określiło ją 41% respondentów, a 10% oceniło ją jako złą (8%) lub bardzo złą (2%). Sytuacja materialna gospodarstw domowych na obszarach stagnacji była znacznie gorsza. Tylko 2% respondentów uznało ją za bardzo dobrą i 20% za dobrą. Aż 62% badanych gospodarstw domowych uważało swoją sytuację materialną za przeciętną, a 16% za złą (12%) lub bardzo złą (4%). Na obszarach stagnacji odnotowuje się więc dwukrotnie więcej gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację jako bardzo złą niż na obszarach wzrostu (por. ryc. 3).

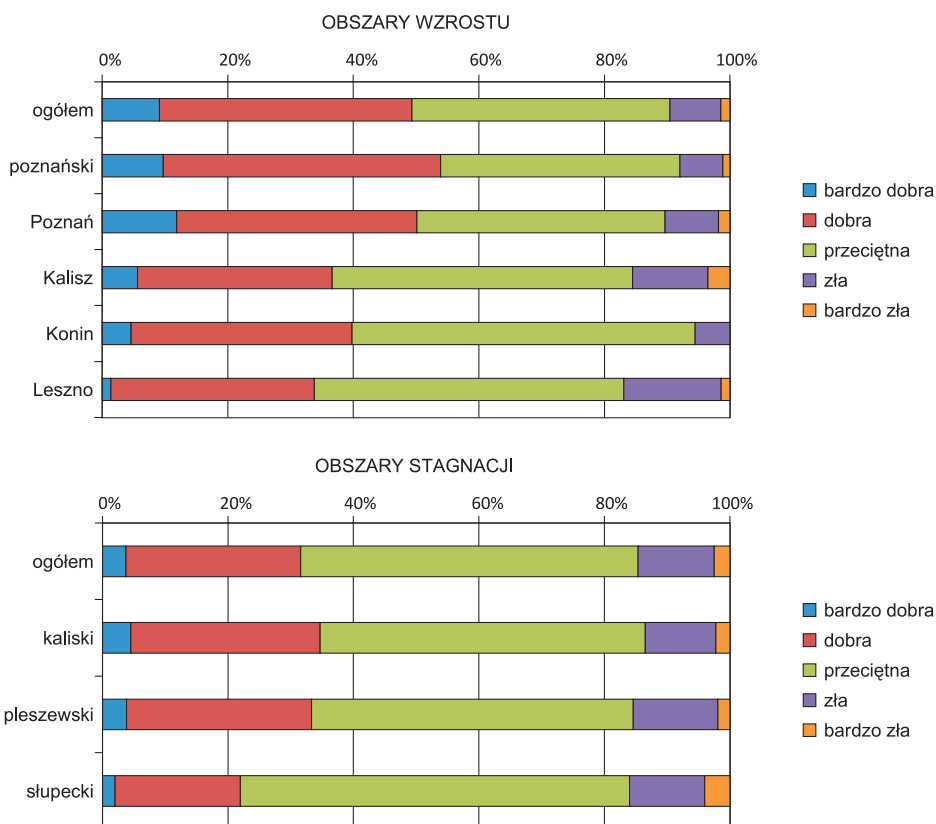
Ryc. 3. Ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego w dobie kryzysu

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Badane obszary wzrostu cechowały się zróżnicowaniem oceny sytuacji materialnej. Najlepiej swoją sytuację materialną opisywali mieszkańcy aglomeracji poznańskiej, czyli Poznania i powiatu poznańskiego. Najgorzej – w ramach obszarów wzrostu – ocenili swoją sytuację materialną mieszkańcy Leszna i Kalisza (por. ryc. 4).

Na badanych obszarach stagnacji najlepiej swoją sytuację materialną oceniły gospodarstwa domowe z powiatów kaliskiego i pleszewskiego, relatywnie gorzej wypadła ona w powiecie słupeckim (por. ryc. 4).

Analiza zmian sytuacji materialnej badanych gospodarstw domowych w dobie kryzysu (w latach 2008–2013) prowadzi do wniosku, że obszary wzrostu województwa wielkopolskiego w znacznie mniejszym stopniu odczuły skutki kryzysu gospodarczego z 2008 r. Na tych obszarach 47% respondentów nie odnotowało zmian sytuacji materialnej swoich gospodarstw, 25% odczuło jej pogorszenie, a jednocześnie w przypadku 28% gospodarstw domowych nastąpiła poprawa sytuacji materialnej. Nieco bardziej wrażliwe na kryzys okazały się gospodarstwa domowe zlokalizowane na obszarach stagnacji. W ich przypadku aż 31% odczuło

Ryc. 4. Ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego w dobie kryzysu

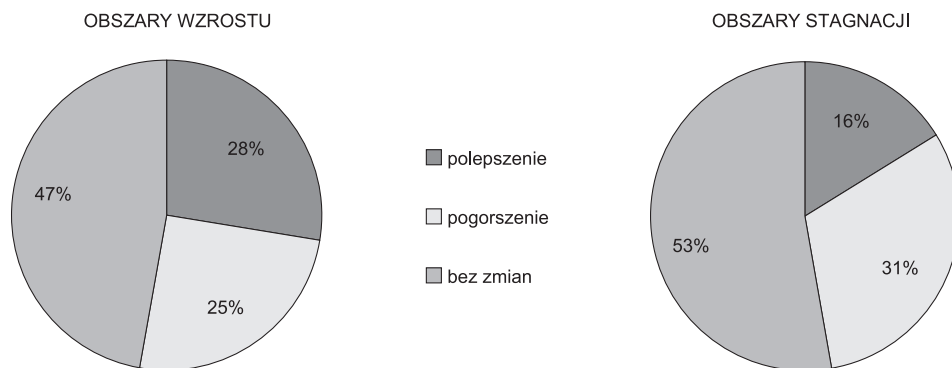
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

pogorszenie sytuacji materialnej w analizowanym okresie, podczas gdy poprawę odnotowało jedynie 16% badanych gospodarstw domowych. Ponad połowa badanych gospodarstw domowych na obszarach stagnacji nie odczuła znaczących zmian sytuacji materialnej (por. ryc. 5).

Poprawa sytuacji materialnej dotyczy przede wszystkim gospodarstw domowych o relatywnie najwyższych dochodach w aglomeracji poznańskiej. Na obszarach wzrostu największym odsetkiem gospodarstw domowych, w których nastąpiła poprawa sytuacji materialnej, cechował się Poznań i powiat poznański (ok. 30%), zdecydowanie niższym – Leszno, Kalisz i Konin (ok. 20%). Najwięcej gospodarstw domowych które odczuły pogorszenie sytuacji materialnej na obszarach wzrostu, odnotowano w Kaliszu (por. ryc. 6).

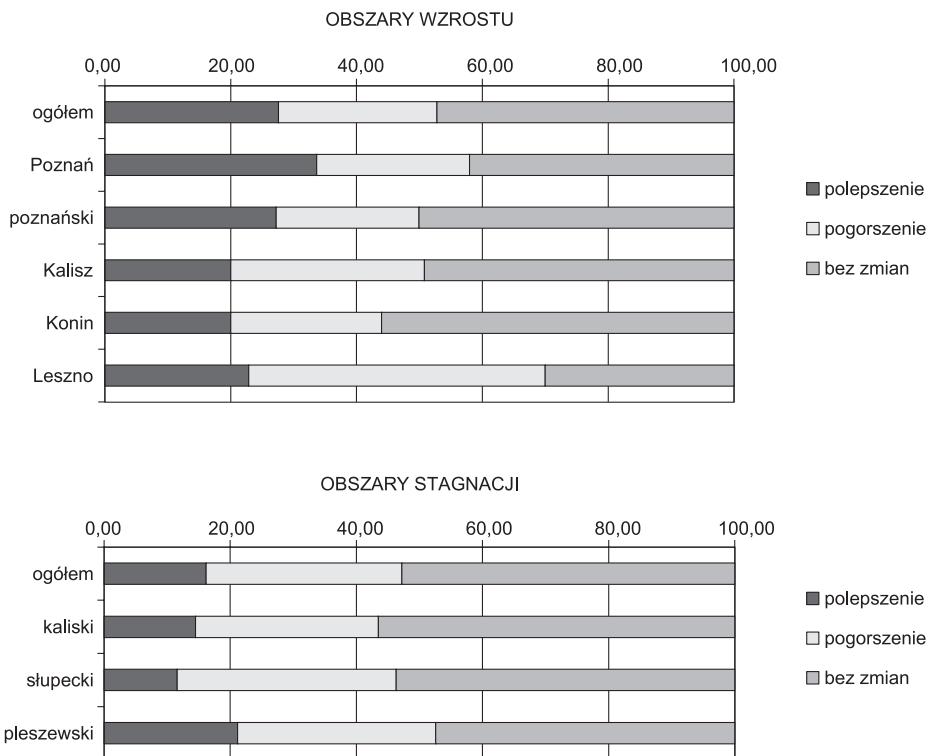
Na obszarach stagnacji natomiast najczęściej gospodarstw domowych odczuło pogorszenie sytuacji materialnej w powiecie słupeckim. Relatywnie najkorzystniejsze zmiany na badanych obszarach stagnacji nastąpiły w powiecie pleszewskim, gdzie ponad 20% gospodarstw domowych odczuło poprawę sytuacji finansowej.

Analiza wartości wskaźnika Czuprowa dla pary cech: poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego a ocena zmiany sytuacji materialnej gospodarstw domowych w dobie kryzysu pozwala stwierdzić, że wyższą wartość wskaźnika odnotowano dla obszarów stagnacji – 0,155, przy 0,135 dla obszarów wzrostu. Oznacza to wyższy stopień współzależności badanych cech na obszarach stagnacji. Gorzej swoją sytuację materialną w dobie kryzysu oceniają częściej gospodarstwa domowe osób z wykształceniem zawodowym (wartości prawdopodobieństwa wynoszą $p = 0,103$ na obszarach wzrostu i $p = 0,119$ na obszarach stagnacji), a poprawa sytuacji materialnej częściej widoczna była w gospodarstwach osób z wykształceniem wyższym ($p = 0,070$ dla obszarów wzrostu i $p = 0,036$ dla obszarów stagnacji). Potwierdzają to wyniki innych badań, które wskazują, że mniejszą wrażliwość na kryzys gospodarczy w aspekcie finansowym wykazują gospodarstwa domowe osób z wyższym poziomem wykształcenia, a silniej kryzys wpłynął na sytuację materialną gospodarstw osób z niższym poziomem wykształcenia.

Ryc. 5. Zmiany sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

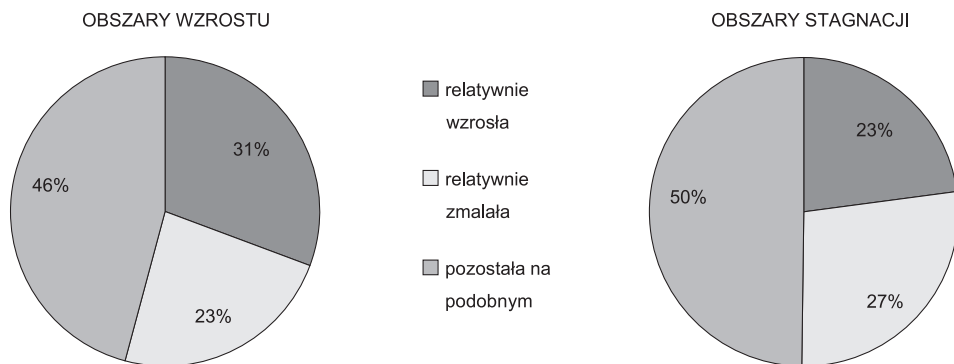

Ryc. 6. Zmiany sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2008–2013
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Kolejnym badanym elementem były zmiany wysokości miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego. Na obszarach wzrostu 31% gospodarstw domowych odnotowało relatywny wzrost miesięcznych dochodów. W przypadku 23% badanych gospodarstw nastąpił relatywny spadek wysokości dochodów, a dochody 46% gospodarstw domowych pozostały na podobnym poziomie (por. ryc. 6). Świadczy to o ograniczonym wpływie spowolnienia gospodarczego obserwowanego po 2008 r. na sytuację dochodową gospodarstw domowych na obszarach wzrostu. Mniejsza wrażliwość na kryzys gospodarstw domowych na obszarach wzrostu cechujących się relatywnie wyższym poziomem dochodów znajduje potwierdzenie także w wynikach dotychczasowych badań (por. Zalega 2012b, Burlita 2013).

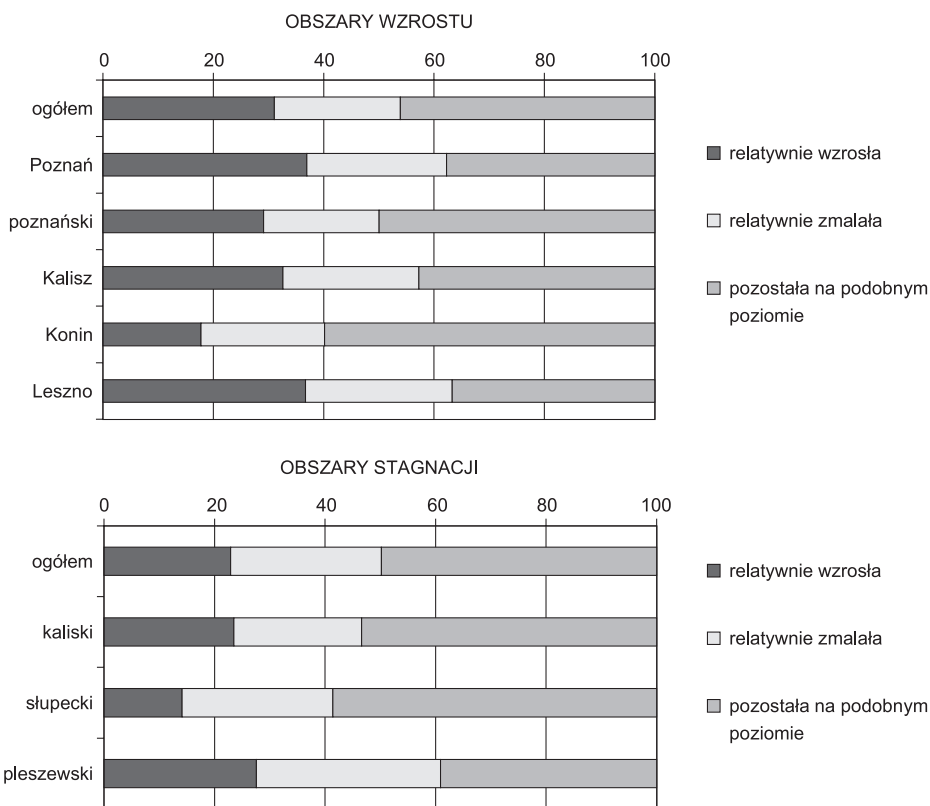
Obszary stagnacji charakteryzowały się niższym odsetkiem gospodarstw domowych, w których wysokość miesięcznego dochodu relatywnie wzrosła (23%), i wyższym odsetkiem gospodarstw domowych, które odnotowały spadek wysokości dochodu (27%) (por. ryc. 7).

Na obszarach wzrostu najczęściej gospodarstw domowych, które odnotowały wzrost miesięcznego dochodu w latach 2008–2013, było w Lesznie (38%), najmniej w Koninie – 18%. Odsetek gospodarstw, w których wysokość dochodu relatywnie zmalała, kształtował się na podobnym poziomie na wszystkich bada-

Ryc. 7. Zmiany wysokości miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 8. Zmiany wysokości miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

nych obszarach wzrostu. Natomiast na obszarach stagnacji zmiany dochodu były bardziej zróżnicowane wewnętrznie. Najwięcej gospodarstw domowych cechujących się wzrostem dochodów było w powiecie pleszewskim (28%), a najmniej – w powiecie słupeckim (14%). Powiat pleszewski charakteryzował się również największym udziałem gospodarstw domowych, w których wysokość dochodu relatywnie zmalała (por. ryc. 8).

Zaobserwowano znaczące zmiany w strukturze wydatków bieżących zarówno na obszarach wzrostu, jak i na obszarach stagnacji. Na obszarach wzrostu odnotowano zdecydowany wzrost udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe – taki wzrost zadeklarowało aż 62% badanych gospodarstw domowych. Jeszcze większy odsetek gospodarstw odnotował wzrost wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (71%). Ponad połowa badanych gospodarstw na obszarach wzrostu deklarowała też wzrost wydatków na transport indywidualny. Mniejszym wzrostem cechowały się wydatki na odzież i obuwie (42%), transport publiczny (41%), telefon komórkowy (39%), edukację (41%). Podczas gdy w dobie kryzysu w strukturze wydatków bieżących rósł udział dóbr i usług podstawowych (np. żywności), w tym samym czasie odnotowano spadek udziału wydatków na dobra i usługi bardziej luksusowe, np. na restauracje i hotele – tu spadek odnotowało ponad 30% gospodarstw domowych, na rekreację – ponad 20% (por. tab. 3).

Na obszarach stagnacji sytuacja kształtowała się podobnie. Odnotowano wysoki (nieco wyższy niż na obszarach wzrostu) udział gospodarstw domowych, które deklarowały wzrost udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (65%) oraz na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (74%) i transport indywidualny (66%). Na obszarach stagnacji jedynie 37% gospodarstw domowych

Tabela 3. Zmiany w strukturze wydatków bieżących w latach 2008–2013

Wyszczególnienie	Obszary wzrostu			Obszary stagnacji		
	wzrósł (%)	bez zmian (%)	zmalął (%)	wzrósł (%)	bez zmian (%)	zmalął (%)
Żywność i napoje bezalkoholowe	61,6	33,8	4,6	64,6	28,9	6,5
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	71,1	25,6	3,3	74,3	22,1	3,6
Odzież, obuwie	41,6	47,7	10,7	37,8	44,8	17,4
indywidualny (np. samochód)	59,8	29,5	10,7	65,9	23,5	10,6
Transport						
publiczny – autobus	40,8	43,0	16,2	33,2	50,4	16,4
publiczny – kolej	24,9	51,6	23,5	21,0	56,9	15,1
telefon komórkowy	38,9	47,9	13,3	38,9	48,0	13,1
Łączność						
Internet	31,0	51,8	17,2	29,5	52,9	17,5
Wyposażenie mieszkania	36,5	51,3	12,1	31,2	48,2	20,6
Edukacja	40,8	46,5	12,7	41,7	42,5	15,8
Rekreacja	30,7	47,8	21,5	23,3	48,4	28,3
Restauracje i hotele	20,4	49,1	30,5	16,1	47,3	36,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

odnotowało wzrost udziału wydatków na odzież i obuwanie (podczas gdy na obszarach wzrostu wskaźnik ten kształtował się na poziomie 42%). Zdecydowanie więcej gospodarstw – niż na obszarach wzrostu – odnotowało spadek udziału wydatków na wyposażenie mieszkania (21%), rekreację (28%), restauracje i hotele (37%) (por. tab. 3).

W celu określenia różnic między zachowaniami gospodarstw domowych na obszarach wzrostu i stagnacji dokonano analizy zależności między zmianami miesięcznych dochodów gospodarstw domowych a wydatkami na odzież, wyposażenie mieszkań i rekreację, wykorzystując wskaźnik Czuprowa skonstruowany na podstawie tablic kontyngencji. Stwierdzono większy stopień współzależności między zmianami dochodów i wydatkami na odzież na obszarach stagnacji niż na obszarach wzrostu. Wartości wskaźników Czuprowa kształtowały się na poziomie odpowiednio 0,229 i 0,194, co oznacza, że zmiany wydatków na odzież w większym stopniu były uzależnione od zmian miesięcznych dochodów na obszarach stagnacji. Dodatkowo na podstawie wartości prawdopodobieństwa stwierdza się, że na obszarach stagnacji zwiększenie się dochodów miesięcznych gospodarstw domowych rzadziej niż na obszarach wzrostu powodowało wzrost wydatków na odzież (wartości prawdopodobieństwa wynoszą odpowiednio $p = 0,166$ na obszarach wzrostu i $p = 0,082$ na obszarach stagnacji). Można spekulować, że wzrost dochodów na obszarach stagnacji częściej przekładał się na wzrost wydatków na zaspokojenie podstawowych potrzeb (np. zakup żywności).

W przeciwieństwie do wydatków na odzież zależność między wydatkami na wyposażenie mieszkań i rekreację jest silniej zależna od zmian wysokości dochodów gospodarstw domowych na obszarach wzrostu. Wskaźniki Czuprowa wynosiły 0,221 w przypadku wyposażenia mieszkań i nieco więcej – 0,226 – w przypadku rekreacji. Wartości te na obszarach stagnacji w obu przypadkach wynosiły 0,197. Na obszarach wzrostu zależność była następująca – wzrost miesięcznych dochodów przekładał się bezpośrednio na wzrost wydatków na wyposażenie mieszkań i rekreację. Na obszarach stagnacji relacja ta była znacznie słabsza. Wartości prawdopodobieństwa w wynosiły $p = 0,054$ na obszarach stagnacji i $p = 0,134$ do $p = 0,161$ na obszarach wzrostu.

W strukturze zmian wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe na obszarach wzrostu wyróżnia się Poznań, w którym stwierdzono relatywnie najniższy udział gospodarstw notujących wzrost wydatków na żywność. Na obszarach stagnacji z kolei wyróżniał się powiat słupecki, w którym aż ponad 70% gospodarstw domowych deklarowało wzrost udziału wydatków na żywność.

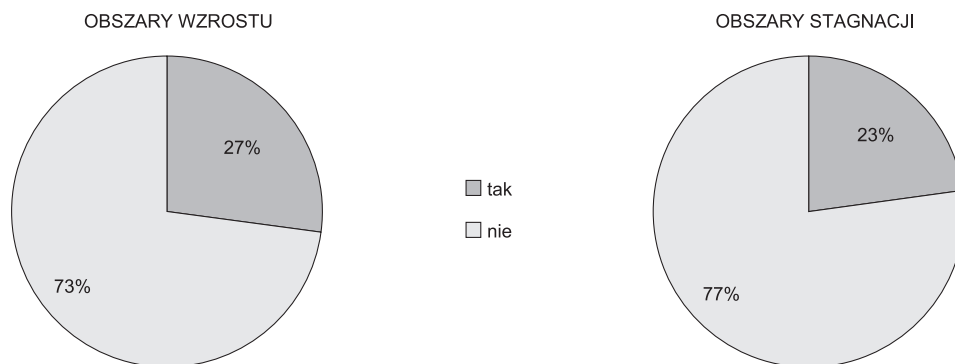
Wyniki badań wskazują, że sytuacja materialna gospodarstw domowych uległa pogorszeniu w większym stopniu na obszarach stagnacji. Po części jest to pochodną wzrostu poziomu bezrobocia na tych obszarach. Relatywnie więcej gospodarstw odczuło tam wpływ kryzysu na sytuację materialną. Związany z tym był także spadek wysokości miesięcznego dochodu gospodarstw domowych, bardziej odczuwany na obszarach stagnacji niż wzrostu.

Poziom zadłużenia

Zadłużenie gospodarstw domowych deklarowało 27% gospodarstw na obszarach wzrostu i 23% na obszarach stagnacji (por. ryc. 21). Skala zadłużenia może jednak świadczyć zarówno o złej, jak i dobrej kondycji gospodarstw domowych (np. kredyty hipoteczne wskazują raczej na dobrą sytuację materialną gospodarstw domowych). Wśród obszarów wzrostu najwyższym udziałem gospodarstw zadłużonych cechował się Poznań. Niemal 40% respondentów z Poznania przyznało, że ich gospodarstwa są zadłużone. Na pozostałych badanych obszarach wzrostu odsetek ten kształtował się na poziomie około 20%. Tak wysoki odsetek zadłużonych gospodarstw domowych Poznania może wynikać z ograniczonego wpływu kryzysu na gospodarstwa o relatywnie wyższym dochodzie, których w Poznaniu jest więcej niż na pozostałych badanych obszarach wzrostu (por. Zalega 2012b). W okresie obecnego spowolnienia gospodarczego gospodarstwa domowe o względnie wysokich dochodach nie zmieniły swoich zachowań dotyczących zakupu dóbr trwałego użytku, które często związane są z zaciągnięciem kredytu. Dodatkowo gospodarstwa te mimo spowolnienia gospodarczego prawdopodobnie częściej zachowywały zdolności kredytowe. Na obszarach stagnacji odsetek zadłużonych gospodarstw domowych był wyrównany (ok. 20%), nieco wyższy w powiecie kaliskim (por. ryc. 9, 10).

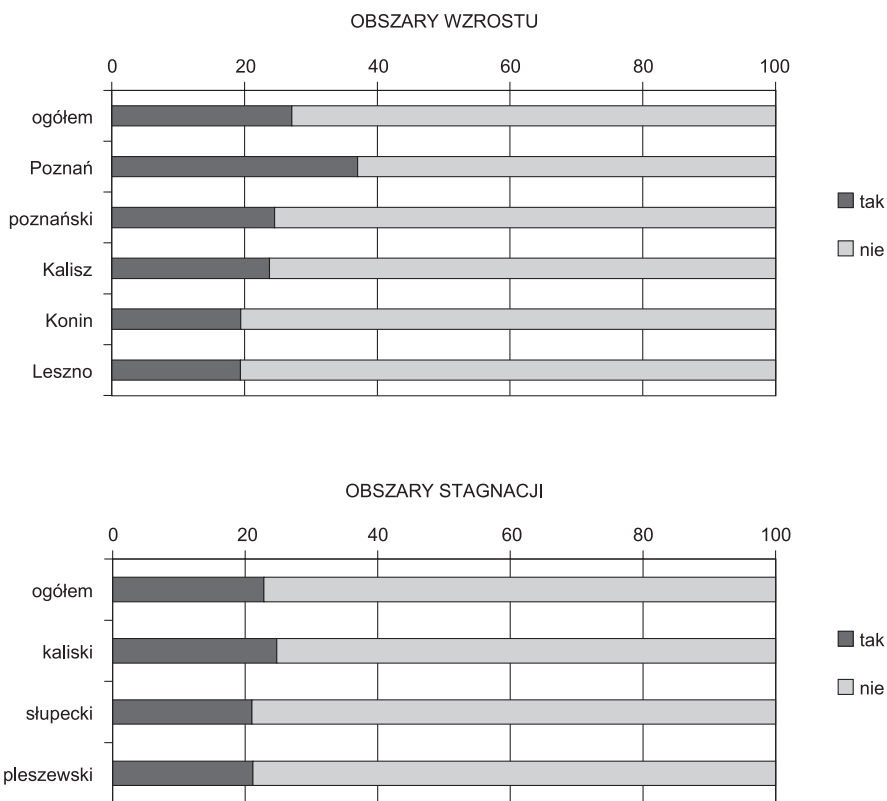
Na obszarach wzrostu 45% gospodarstw domowych deklarowało, że ich poziom zadłużenia maleje. Jedynie 16% przyznało, że zadłużenie wzrosło, a w przypadku 39% – pozostało bez zmian. Na obszarach stagnacji odnotowano większy udział gospodarstw domowych, w których poziom zadłużenia wzrasta (21%), i mniejszy udział tych, w których poziom zadłużenia maleje (34%) (por. ryc. 11).

W strukturze wewnętrznej obszarów wzrostu wyróżnia się Kalisz, cechujący się relatywnie wysokim odsetkiem gospodarstw domowych deklarujących wzrost zadłużenia. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na relatywnie najgorszą wśród badanych obszarów wzrostu ocenę sytuacji materialnej gospodarstw domowych Kalisza. Zestawienie tych informacji pozwala na stwierdzenie o relatywnie naj-

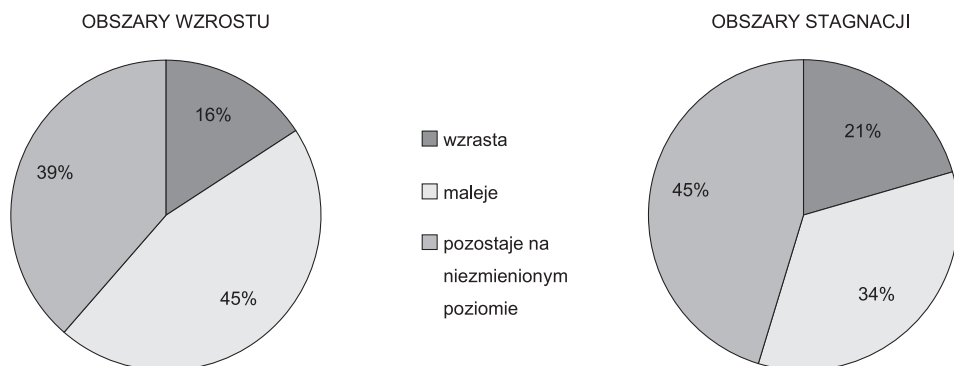
Ryc. 9. Zadłużenie gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 10. Zadłużenie gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

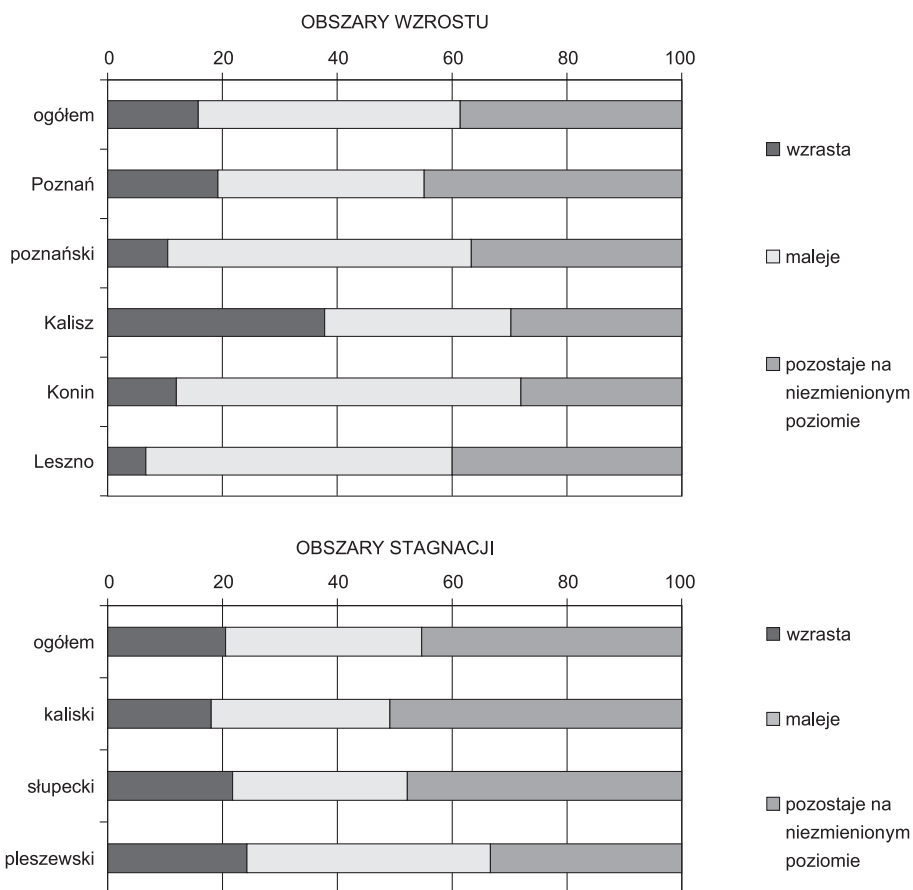

Ryc. 11. Zmiany wielkości zadłużenia gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

gorszej sytuacji finansowej gospodarstw domowych Kalisza na obszarach wzrostu i największym negatywnym wpływie kryzysu. Natomiast na obszarach stagnacji na uwagę zasługuje powiat pleszewski, w którym odnotowano zarówno największy odsetek gospodarstw domowych, w których zadłużenie wzrasta, jak i takich, w których ono spada (por. ryc. 12).

Analiza wartości wskaźnika Czuprowa dla pary cech: poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego a zmiana poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w dobie kryzysu pozwala stwierdzić, że wyższą wartość wskaźnika odnotowano dla obszarów stagnacji – 0,103, przy 0,079 dla obszarów wzrostu. Oznacza to wyższy stopień współzależności badanych cech na obszarach stagnacji. Większe prawdopodobieństwo wzrostu poziomu zadłużenia w dobie kryzysu występuje w gospodarstwach domowych osób z wykształceniem zawodowym, podobnie na obszarach wzrostu. Dodatkowo na obszarach wzrostu większe prawdopodobieństwo odnotowano w grupie gospodarstw domowych osób

Ryc. 12. Zmiany wielkości zadłużenia gospodarstwa domowego w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

z wykształceniem wyższym (wartości prawdopodobieństwa wynoszą $p = 0,156$ na obszarach wzrostu, przy $p = 0,119$ na obszarach stagnacji). Fakt ten można tłumaczyć relatywnie lepszą sytuacją materialną tych gospodarstw i większymi możliwościami otrzymania kredytu, który może być przeznaczany na zakup dóbr materialnych trwałego użytku i nowe inwestycje, a nie jak w przypadku innych gospodarstw na poprawę sytuacji materialnej.

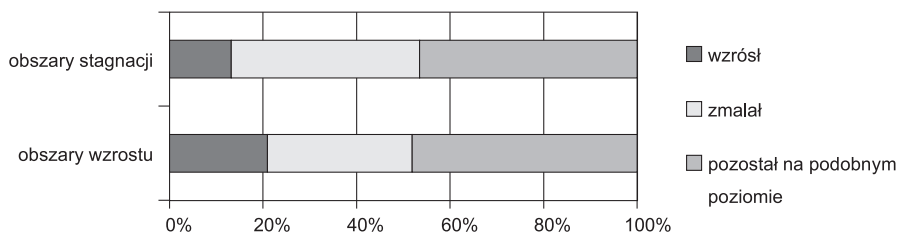
Spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne

Kolejnym analizowanym aspektem, który ulega zmianom pod wpływem kryzysu, jest spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne. Analizę tę przeprowadzono w odniesieniu do oceny udziału wydatków przeznaczonych na te formy oraz na podstawie długości trwania wyjazdów wakacyjnych.

Na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji największy był odsetek gospodarstw domowych, w których w latach 2008–2013 udział wydatków przeznaczonych na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne pozostał na podobnym poziomie, gospodarstwa te stanowiły odpowiednio 48,0% i 47,0%. Na obszarach stagnacji zdecydowanie wyższy niż na obszarach wzrostu był odsetek gospodarstw, w których zmalały wydatki przeznaczone na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne; wynosił on 40,0% (przy 31,0% na obszarach wzrostu) (por. ryc. 13, 14).

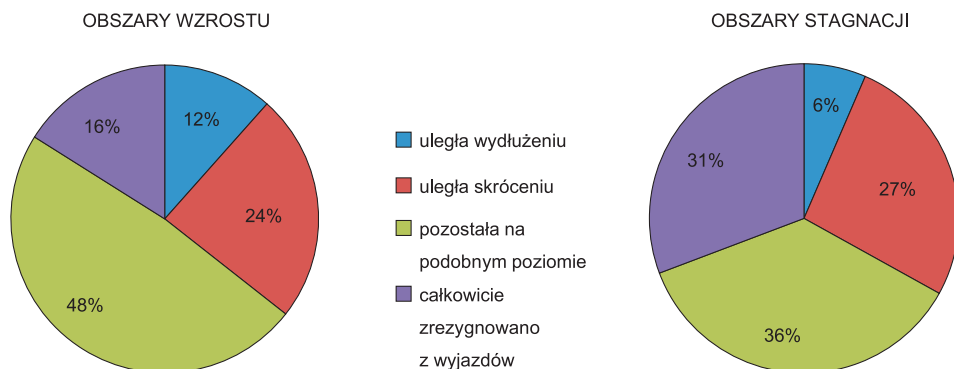
Widoczne jest wewnętrzne zróżnicowanie gospodarstw domowych na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji ze względu na zmianę udziału wydatków przeznaczanych na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne. W wewnętrznej strukturze obszarów wzrostu najbardziej zmalał udział wydatków przeznaczonych na wyjazdy wakacyjne w Kaliszu (42%) i Lesznie (48%), wzrósł w Poznaniu (29%), pozostał na podobnym poziomie w powiecie poznańskim. Na obszarach stagnacji najbardziej widoczny był spadek udziału wydatków na omawiane formy w powiecie pleszewskim (48%), natomiast w najmniejszym stopniu wydatki te zmieniły się w powiecie słupeckim

Analiza długości trwania wyjazdów wakacyjnych prowadzona w układzie obszarów wzrostu i obszarów stagnacji pozwala stwierdzić, że na obszarach wzrostu w 48,0% gospodarstw domowych długość wyjazdów wakacyjnych pozostała

Ryc. 13. Udział wydatków przeznaczonych na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 14. Długość wyjazdów wakacyjnych w latach 2008–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

na podobnym poziomie, a na obszarach stagnacji tylko w 36,0%. Na obszarach stagnacji znacznie wyższy był udział gospodarstw domowych, w których całkowicie zrezygnowano z wyjazdów wakacyjnych lub skrócono (stanowiły one odpowiednio 31,0% i 27,0% ogółu gospodarstw), co jest konsekwencją wyraźnego spadku udziału wydatków przeznaczanych na te formy. Na obszarach wzrostu częściej decydowano się na wydłużenie czasu trwania wyjazdów – 12,0% (przy 6,0% na obszarach w stagnacji) (por. ryc. 14).

Widoczne jest wewnętrzne zróżnicowanie gospodarstw domowych pod względem długości trwania wyjazdów wakacyjnych na obszarach wzrostu i na obszarach stagnacji. Analiza wewnętrzna obszarów wzrostu w zakresie trwania wyjazdów wakacyjnych pozwala stwierdzić, że najbardziej wyróżniają się miasta: Leszno oraz Kalisz i Konin. W Lesznie odnotowano wysoki udział gospodarstw domowych, które skróciły wyjazdy (45%), a w Kaliszu i Koninie znaczny odsetek gospodarstw domowych całkowicie zrezygnował z wyjazdów wakacyjnych (odpowiednio 28% i 22%). Na obszarach stagnacji wyróżnia się powiat kaliski, w którym relatywnie wysoki był udział gospodarstw domowych, które całkowicie zrezygnowały z wyjazdów wakacyjnych (36%).

Zachowania prorodzinne

Analizę zmiany kierunków zachowań prorodzinnych gospodarstw domowych w dobie kryzysu prowadzi się w aspekcie rezygnacji z posiadania potomstwa lub odłożenia w czasie posiadania potomstwa z przyczyn finansowych.

Struktura udzielonych odpowiedzi na pytanie dotyczące rezygnacji z posiadania potomstwa pozwala stwierdzić, że na obszarach wzrostu w 10,0% gospodarstw domowych zrezygnowano z posiadania pierwszego dziecka, a w 16,0% z posiadania kolejnego dziecka, udział takich gospodarstw na obszarach stagnacji był zdecydowanie wyższy i wynosił odpowiednio 13,0% i 20,0% (por. tab. 4). Na odłożenie w czasie posiadania pierwszego dziecka zdecydowało się po 18,0% gospodarstw domowych na obszarach wzrostu i stagnacji; jeśli chodzi o odłożenie

Tabela 4. Rezygnacja i odłożenie w czasie posiadania potomstwa w latach 2008–2013

Wyszczególnienie	Obszary wzrostu (%)	Obszary stagnacji (%)
Rezygnacja z posiadania potomstwa		
– tak, pierwsze dziecko	10,0	13,0
– tak, kolejne dziecko	16,0	20,0
– nie	74,0	67,0
Odłożenie w czasie posiadanie potomstwa		
– tak, pierwsze dziecko	18,0	18,0
– tak, kolejne dziecko	17,0	20,0
– nie	65,0	62,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

w czasie posiadania kolejnego dziecka, wyższy był odsetek gospodarstw domowych, które podjęły taką decyzję na obszarach stagnacji – 20,0% (por. tab. 4).

Analiza wewnętrzna gospodarstw domowych na obszarach wzrostu w aspekcie rezygnacji z posiadania potomstwa z przyczyn finansowych pozwala stwierdzić, że najczęściej decyzję taką podejmowały gospodarstwa domowe w Koninie (pierwsze dziecko) i Kaliszu (pierwsze i kolejne dziecko), a najrzadziej w Lesznie (pierwsze dziecko). Na obszarach stagnacji najbardziej w tym zakresie wyróżniał się powiat słupecki, w którym najrzadziej podejmowano decyzję o rezygnacji z posiadania potomstwa (pierwsze i kolejne dziecko), natomiast w powiecie pleszewskim wyższy był udział gospodarstw domowych, które zdecydowały się na rezygnację z posiadania kolejnych dzieci.

W zakresie odłożenia w czasie posiadania pierwszego dziecka na obszarach wzrostu najczęściej decyzję taką podejmowały gospodarstwa domowe w Koninie i Lesznie (po 27%), a najrzadziej w Poznaniu (10%). W Lesznie (7%) najrzadziej podejmowano decyzję o odłożeniu w czasie posiadania kolejnego dziecka. Na obszarach stagnacji najbardziej wyróżniał się powiat pleszewski – najwyższy był w nim łączny udział gospodarstw domowych, które odłożyły w czasie posiadanie pierwszego i kolejnych dzieci (43%).

Wnioski

Analiza wpływu zjawiska kryzysu gospodarczego (spowolnienia gospodarczego) na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych w Wielkopolsce w układzie obszarów wzrostu i obszarów stagnacji społeczno-gospodarczej pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

Gospodarstwa domowe w województwie wielkopolskim w różnym stopniu odczuły wpływ kryzysu gospodarczego w analizowanych aspektach. Należy podkreślić, że gospodarstwa domowe na obszarach stagnacji okazały się bardziej wrażliwe na kryzys gospodarczy niż gospodarstwa na obszarach wzrostu.

Kryzys gospodarczy wpłynął na zjawisko bezrobocia. Na obszarach stagnacji relatywnie mniej było gospodarstw domowych, w których ktoś znalazł pracę w latach 2008–2013 (65% w stosunku do 69% na obszarach wzrostu), skutkowało to wyższym udziałem gospodarstw domowych, w których co najmniej dwie

osoby były bez pracy (31%, przy 27% na obszarach wzrostu). Na obszarach wzrostu częściej znajdowano pracę i rzadziej ją tracono.

Sytuacja materialna gospodarstw domowych uległa pogorszeniu w większym stopniu na obszarach stagnacji. Po części jest to pochodną wzrostu poziomu bezrobocia na tych obszarach. Relatywnie więcej gospodarstw odczuło tam wpływ kryzysu na sytuację materialną (31% gospodarstw domowych z obszarów stagnacji oceniło, że uległa ona pogorszeniu w stosunku do 25% z obszarów wzrostu). Związany z tym był także spadek wysokości miesięcznego dochodu gospodarstw domowych, bardziej odczuwany na obszarach stagnacji (27%) niż na obszarach wzrostu (23%).

Kryzys gospodarczy odbił się też na strukturze wydatków gospodarstw domowych. Odnotowano wzrost udziału wydatków na produkty podstawowe – żywność i napoje bezalkoholowe oraz transport indywidualny przy jednoczesnym spadku udziału wydatków na dobra i usługi bardziej luksusowe – hotele i restauracje oraz rekreację, wyposażenie mieszkania czy wyjazdy wakacyjne. Zmiana ta była jeszcze bardziej zauważalna na obszarach stagnacji.

Kryzys gospodarczy spowodował wzrost poziomu zadłużenia relatywnie większej liczby gospodarstw domowych na obszarach stagnacji. Także więcej gospodarstw z tych obszarów zostało zmuszonych do zaciągnięcia kredytu ze względu na pogorszenie sytuacji materialnej w dobie kryzysu.

Zjawisko kryzysu widoczne było przy podejmowaniu decyzji odnośnie do spędzania czasu wolnego i wyjazdów wakacyjnych. Na obszarach stagnacji zdecydowanie wyższy niż na obszarach wzrostu był odsetek gospodarstw, w których zmalały wydatki przeznaczone na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne (40,0% w stosunku do 31% na obszarach wzrostu). Zmniejszenie udziału wydatków na spędzanie czasu wolnego i wyjazdy wakacyjne prowadziło na obszarach stagnacji do częstszej rezygnacji z wyjazdów wakacyjnych lub ich skrócenia.

Kryzys gospodarczy wpłynął na decyzje dotyczące zachowań prorodzinnych. Z przyczyn finansowych odkładano w czasie posiadanie pierwszego i kolejnych dzieci, a nawet rezygnowano z ich posiadania. Widoczne to było zwłaszcza na obszarach stagnacji, gdzie wyższy był łączny udział gospodarstw domowych, które podjęły decyzję o rezygnacji z posiadania pierwszego i kolejnych dzieci (33% w stosunku do 26% na obszarach wzrostu). Na obszarach stagnacji częściej podejmowano decyzję o odłożeniu w czasie posiadania kolejnych dzieci (20% w stosunku do 17% na obszarach wzrostu).

W strukturze wewnętrznej obszarów wzrostu największą wrażliwością na zjawisko kryzysu gospodarczego w większości analizowanych aspektów cechował się Kalisz, a na obszarach stagnacji – powiat pleszewski.

Należy podkreślić, że większą wrażliwość gospodarstw domowych na obszarach stagnacji na zjawisko kryzysu warunkuje struktura tych gospodarstw pod względem głównego źródła utrzymania i poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Jak pokazują inne prowadzone badania na temat sytuacji gospodarstw domowych w okresie kryzysu, do czynników wpływających na kształtowanie się poziomu bieżących dochodów i wydatków zalicza się takie cechy, jak: wykształcenie, miejsce zamieszkania czy główne źródło utrzymania (por.

Słaby 2009, Diagnoza społeczna... 2011, Michalska 2012, Zalega 2012a, b, Burlita 2013, Sytuacja gospodarstw... 2013, Sobczyk 2013). Na badanych obszarach stagnacji, w tym wiejskich, odnotowano wyższy udział gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy w rolnictwie, z emerytury i renty, w których głowa rodziny ma wykształcenie zasadnicze zawodowe lub średnie zawodowe, cechy te sprzyjają większej wrażliwości tych gospodarstw na kryzys gospodarczy.

Literatura

- Ágh A., Kis-Varga J. (red.) 2009. The global crisis and the EU responses: the perspectives of the SBH team presidency. Together for Europe Research Centre, Budapest.
- Borowczak A., Dolata M. 2014. Rozkład obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w Polsce w latach 2000–2010. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 22.
- Burlita A. 2013. Postawy i zachowania gospodarstw domowych regionu zachodniopomorskiego. *Wyniki badań. Problemy Zarządzania*, 11(40): 104–122.
- Budżety gospodarstw domowych 2012 r. 2013. GUS, Warszawa.
- Burlita A., Maniak G., Zelek A. (red.). 2011. *Przetrwać dekoniumturę. Przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe wobec kryzysu*. Wydawnictwo Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Słaby T., Witek J. 2013. *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport pod red. J. Czapińskiego i T. Panka. Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Gorzela G., (red.) 2009. *Geografia polskiego kryzysu. Kryzys peryferii czy peryferia kryzysu*. Regional Studies Association, Sekcja Polska, Warszawa.
- Gowan P. 2009. Crisis in the Heartland. *New Left Review*, 55 (<http://www.newleftreview.org/?view=2759>).
- Grzesiuk A. 2012a. Adaptatywność polskich gospodarstw domowych do zmian sytuacji gospodarczej. Założenia modelu badawczego. Reaktywność i adaptatywność podmiotów gospodarczych w fazach dekoniumturę. Projekt badawczy własny realizowany ze środków MNiSW nr NN115 158 53 2009–2012.
- Grzesiuk A. 2012b. *Zachowania gospodarstw domowych w okresie dekoniumturę*. Zeszyty Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Firma i Rynek, 1: 3–14.
- Michalska A. 2012. Zarządzanie budżetami domowymi w warunkach kryzysu finansowego. [W:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 26: 80–89.
- Rybiński K. 2007. *Globalizacja w trzech odsłonach. Offshoring – globalne nierównowagi – polityka pieniężna*. Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Słaby T. (red.) 2009. *Reakcje polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy*. Wydawnictwo SGH, Warszawa.
- Sobczyk G. 2013. *Zachowania konsumentów w warunkach kryzysu (na przykładzie województwa lubelskiego)*. Zeszyty Naukowe WSEI, seria Ekonomia, 6 (1): 323–345.
- Stiglitz J. 2009. *Capitalism fools* (<http://www.vanityfair.com/magazine/2009/01/stiglitz200901>).
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2012 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych. GUS, Warszawa. Materiał na konferencję prasową w dniu 29 maja 2013 r.
- Zalega T. 2012a. *Diagnoza sytuacji materialnej polskich gospodarstw domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego*. *Management and Business Administration Central Europe (MBA)*, 5(118): 50–82.
- Zalega T. 2012b. *Zmiany w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałe użytku w okresie kryzysu*. *Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej*. Zeszyty Naukowe SGGW, 98: 91–109.

Effect of the crisis on the socio-economic situation of households. An example of Wielkopolska

Abstract: This article seeks to identify the effect of the current crisis on the socio-economic situation of households. The study embraced Wielkopolska voivodeship as divided into areas of growth and those of socio-economic stagnation. A representative group of 1,988 households was examined (including 1,510 in growth areas and 478 in stagnation areas) in terms of: changes in the level of unemployment among household members, changes in the level and structure of their incomes and running expenses, changes in their level of indebtedness, changes in their ways of spending leisure time and in holiday travels undertaken, and changes in their pro-family patterns of behaviour.

Key words: economic crisis, households, Wielkopolska